

İngiliz Sömürgeciliği ile Emperyalizminin Gelişimi ve Özellikleri¹

Development and Features of British Colonialism and Imperialism

Araştırma Makalesi – Research Article

Ayşe YAŞAR

ayseayseyr@hotmail.com, ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-8575-9371

Hamza AKENGİN

Marmara Üniversitesi, Coğrafya Bölümü,

hakengin@marmara.edu.tr, ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-0626-3819

Öz

Sömürgecilik faaliyetlerine İspanya ve Portekiz'den sonra başlasa da 16. yüzyıldan itibaren İngiltere dünyanın çeşitli kıta, bölge ve ülkelerinde, denizyolları ve stratejik güzergâhlarında varlığını giderek güçlendirmiştir. Birkaç yüzyıl içinde dünyanın en büyük sömürge imparatorluğu durumuna gelen İngiltere, bu deniz aşırı topraklarından siyasi, askeri ve özellikle ekonomik-ticari anlamlarda çok büyük faydalar elde etmiştir. Bu çıkarlarını muhafaza etmek ve sömürge topraklarını elde tutabilmek adına çeşitli yöntemlere başvuran İngiltere, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir küçülme dönemiyle karşı karşıya kalmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra iç sorunlarına yönelmesi, sömürgelerindeki güçlü bağımsızlık hareketleri ve ABD'nin dünya süper gücü haline gelmesinden sonra birçok sömürge, manda ve himâyesinden çekilen veya çekilmek zorunda kalan İngiltere, bu ülkelerle inşa ettiği yeni ilişki biçimleri sayesinde siyasi, askeri ve ekonomik çıkarlarını muhafaza etmeyi bilmiştir. Bu çalışmada İngiliz sömürge imparatorluğunun gelişimi, özellikleri, toprak kayıpları ve eski sömürgeleriyle olan neokolonial ilişki biçimleri açıklanmıştır. Çalışmanın amacı da yine İngiliz sömürge imparatorluğunun oluşumunu, gelişimini, temel motivasyonlarını, bağımsızlıklarını verdikten sonraki süreçte çeşitli sömürgeleri üzerindeki nüfuzunun mahiyetini ve bu ülkelerle kurduğu yeni ilişki biçimlerini açıklamaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve betimsel analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, İmparatorluk, Sömürgecilik, Emperyalizm, Neokolonializm

Abstract

Despite the fact that it began the colonial activities later than Spain and Portugal, Britain considerably strengthened its presence on important strategic routes on several continents, regions, countries and seaways from the 16th century. Having become the most important coloniser in a few centuries, Britain made use of the overseas militarily, politically and especially economically. Britain which has gone to any lengths to retain this benefits and conquests faced with a period of stagnation, especially after the World War II. Even if the Britain had to step back from power on its colonies, mandates as it focused on own internal affairs, its colonies started the liberation movemens and USA became as global power after the World War II however, it was able to ensure these political, military and economical benefits as a result of the new strong ties with these countries. This research clarifies the development of the British colonial empire, its characteristics, territorial losses and neocolonial relations with its former colonies. The formation and development of the British colonial empire, its basic motivations, the nature of its power over its colonies after their independence and the new forms of relations it established with these countries are explained in this research as well. This research is based on document analysis and descriptive analysis methods from qualitative research methods.

Keywords: Britain, Empire, Colonialism, Imperialism, Neocolonialism

¹ Bu makale, ikinci yazar danışmanlığında, birinci yazar tarafından hazırlanan “Ortadoğu siyasi coğrafyasının şekillenmesinde İngiliz yayılcı siyasetinin rolü” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

16. yüzyıldan itibaren dünya ticaret yolları, deniz hâkimiyeti ve denizaşırı topraklara ilgi duymaya başlayan İngiltere; özellikle sanayi inkılabından sonra hammadde ihtiyacı ve seri üretim sonucu ortaya çıkan pazar ihtiyacına bağlı olarak izlediği yayılcı politikalarla Britanya İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır. Bilahare Amerika, Uzakdoğu, Avustralya, Afrika ve Ortadoğu gibi dünyanın birçok yerinde hâkimiyeti altındaki toprakları genişleterek gerçek bir sömürge imparatorluğuna dönüşen İngiltere; Amerika'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra yukarıda sayılan dünyanın diğer bölgelerindeki emperyal genişlemesine ağırlık vermiştir. Bu doğrultuda özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında imparatorluğunun sınırlarını genişleten İngiltere, bu dönemde dünyanın en büyük sömürge imparatorluğu durumuna gelmiştir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren sömürge, manda ve himayelerinden birer birer çekilen veya çekilmek durumunda kalan İngiltere; söz konusu topraklardan çekilse de eski sömürge ülkeleri üzerindeki siyasi, ekonomik ve askeri alanlardaki çıkar alanlarını ve nüfuzunu belli bir seviyede korumayı başarmıştır. Neokolonizasyon adı verilen bu süreç eski sömürgeci ve emperyalist faaliyetlerin çeşitli kazanımlarının devamını teminat altına almıştır.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemleri içerisindeki doküman analizi ve betimsel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın amacı İngiliz sömürge imparatorluğunun oluşumunu, gelişimini, temel motivasyonlarını, bağımsızlıklarını verdikten sonraki süreçte çeşitli sömürgeleri üzerindeki nüfuzunun mahiyetini ve bu ülkelerle kurduğu yeni ilişki biçimlerini açıklamaktır. Bu çalışmaya konu edilen İngiliz faaliyetleri genel olarak kolonyalizm, emperyalizm ve neokolonizasyon teorik ve kavramsal çerçeveleri içinde açıklanmıştır. Bu bakımdan bu araştırmanın anlaşılması için öncelikle kavramsal çerçevenin anlaşılması gerekmektedir.

Bu kavramlardan biri olan sömürgecilik; yabancı bir toprağın işgal edilmesini, o toprağın işlenmesini ve söz konusu topraklara göçmenlerin yerleşmesini içeren² bir kavram olarak tanımlanabilir. Sömürgecilik, bir ülkenin kendisine ait olmayan başka bir toprağı ele geçirmesi ve kaynaklarından yararlanarak sömürmesi-kolonileştirmesi olarak da ifade edilebilir. Burada doğrudan bir faydalanma söz konusudur. Kolonyalizm-sömürgecilik dönemi genel olarak 16-18. yüzyıllar arasında kapsamaktadır.

Bu dönemden hemen sonra başlayan ve emperyalizm olarak isimlendirilen ikinci sömürgeleştirme dönemi ise ekonomik emperyalizmin gerekleri nedeniyle derin yapısal dönüşümlere yol açan bir dönemdir.³ Emperyalizm adı verilen bu ikinci sömürgeleştirme döneminde Avrupalı sömürgeci güçlerin aralarında yapılan 1884-1885 yıllarındaki Berlin Konferansı, bu ülkelerin emperyal hedefleri doğrultusunda bir yandan toprak ilhak etmeyi ve birbirleriyle sınır antlaşmaları yapmayı diğer yandan ise birbirlerini dizginlemeyi içeriyordu. Emperyalizm kavramı sömürgecilikten farklı olarak ele geçirme veya birikim oluşturmaktan ziyade tahakküm altına almak, hükmetmek ve Oryantalizm gibi bu tahakkümle bağlantılı bilgi biçimleri meydana getirmektir.⁴ Fakat buradaki tahakküm kolonyalizmden farklı olarak daha az görünürdür veya görünmez bir karakterdedir.⁵

Yeni sömürgecilik anlamına gelen neokolonizasyon adı verilen yeni düzen ise sömürgeci ülkelerin eski sömürgelerinin bağımsızlıklarını tanınmasıyla başlayan süreç ile bunları askeri ve siyasi bakımdan

² Ferro 2002, 19.

³ Ferro 2002, 45-46.

⁴ Sunar 2007, 60.

⁵ Loomba 2000, 23.

doğrudan idare etmek yerine bu sömürgelerdeki ticari ve iktisadi menfaatlerini korumaya yönelik oluşturduğu, eski sömürge ülkelerinin ekonomisini, iç ve dış politikasını, maliyesini yönlendirdiği dolaylı bir sistemdir.⁶ Bu sistemi açıklamaya çalışan neokoloniyalizm ile birlikte kolonyalizm ve emperyalizm kavramları genel olarak sömürgecilik tarihinin anlaşılmasında önem arz etmektedir.

İngiliz Sömürgeciliği ile Emperyalizminin Gelişimi ve Özellikleri

Sömürgecilik tarihinde İngiliz ve Fransızlar, İspanyol ve Portekizlilerden sonra ortaya çıkmalarına rağmen denizlerdeki ve sömürgelerdeki üstünlüğü kısa sürede elde etmişlerdir. Bu iki grup sömürgeci güç arasındaki üstünlük mücadelesi incelendiğinde iki aşamalı bir gelişme seyrini takip ettiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi 18. yüzyılın başına kadar olan dönemde yavaş ilerleyen bir değişim ve hazırlık evresi iken, ikincisi 18. yüzyıldan itibaren İngiltere'nin en büyük rakibi Fransa ile mücadeleye giriştiği, İngiltere'nin Amerika'daki büyük kayıplarına rağmen, başka yerlerde Fransa'nın zararına çok büyük bir sömürge imparatorluğu inşa etme evresidir.⁷

İngiliz emperyalizminin kökenleri analiz edildiğinde bazı tarihçilere göre Britanya İmparatorluğu'nun kuruluş ve gelişme döneminde motoru esas olarak ekonomik idi. Yani İngiliz yatırım ve ticaretinin devamını sağlayabilmek adına denizaşırı pazarların elde tutulmasını sağlamak esas itici kuvvetti. Bazı tarihçilere göre ise bu yayılma askeri ve stratejik gerekliliklerden kaynaklanıyordu. Buna göre Napolyon Savaşları sonucunda İngiltere'nin içine girdiği fetih telaşı ve en önemli sömürgesi durumunda olan Hindistan'a giden yolu, bu yol boyunca olan bağlantı noktalarını, kömür ikmal duraklarını ve buraların hinterlandlarını koruma ihtiyacı esas itici kuvvetti. Üçüncü bir grup ise esas itici gücün dini motivasyonlardan kaynağını aldığı iddia etmektedir. Buna göre bu gruptakileri harekete geçiren arzu; dezavantajlı durumdaki çok sayıdaki insanı "ıslah etme" ve onları Hristiyanlaştırma isteğidir.⁸

Emperyal bir gücün meydana gelişinde jeopolitik ve jeoekonomik etmenler büyük oranda iç içedir. Deniz imparatorluklarının gelişimi ve güçlenmesi güvenli ticaret güzergâhlarına, açık deniz limanlarına, çeşitli kaynaklara sahip olmasına ve ticaret ortaklarının tüm dünyaca kabul edilen bir parçaya birimine olan güvenine bağlıdır. Hatta bunlar, çeşitli bölgelerin fiziki olarak kontrol altına alınmasından çok daha önemlidir.⁹ Tüm bu sayılanlar İngiltere'nin imparatorluk haline gelme ve uzun bir süre boyunca bu imparatorluğu sürdürme sürecinde elde ettiği ve çok etkin bir şekilde kullandığı araçlar olmuştur.

İngiltere 16. yüzyılın sonuna kadar sadece yollar ve ticaretle ilgilendiyse de Kraliçe I. Elizabeth döneminde bu ilginin kapsamı değişmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısında Papacı İspanya'ya karşı korsanlık yapan Francis Drake isimli bir İngiliz korsan Fransız bir korsanla birlikte, Panama'ya Peru'dan altın taşıyan bir katır kervanını ele geçirdi. Pasifik ve Hint Okyanusu yolu üzerinden geri dönmeden önce, Kraliçe Elizabeth'in de desteğini arkasına alarak Şili ve Peru sahillerini talan etti. Drake, dönüş yolundaki Ternate'de¹⁰ Portekizlilere isyan etmiş bir sultanı koruması altına aldı ve İngiltere böylece ilk denizaşırı toprağını elde etti. Bu başarılarından dolayı Kraliçe, 1581 yılında Francis Drake'i şövalyelik nişanıyla ödüllendirmiştir. İngiltere'nin bu faaliyetlerine "devlet eliyle korsanlık" adını veren Ferro'ya göre Britanya İmparatorluğu devlet destekli bir şekilde denizlerde hırsızlık ve korsanlık faaliyetleri şeklinde başlamıştır.¹¹

Walter Raleigh bu dönemde İngiltere'nin deniz imparatorluğunun teorisyeni olarak şu fikirleri savunuyordu: "Denize hâkim olan ticarete de hükmeder; ticarete hâkim olan ise dünya zenginliklerine hükmeder, yani dünyaya hâkim olur..."¹² Bu sav, İngiltere'nin bu tarihten sonraki yol haritasını

⁶ Tandoğan 2013, 221.

⁷ Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 165.

⁸ Cannadine 2001, XIV.

⁹ Münkler 2012, 26-27.

¹⁰ Bugünkü Endonezya'nın Halmahera adasında bir yer adı.

¹¹ Ferro 2002, 88-90.

¹² Ferro 2002, 89-90; Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 165.

oluşturacaktır. Raleigh, 1584'te Kuzey Amerika'nın Atlantik kıyılarına ulaşmış ve İngiltere'nin deniz aşırı ilk kolonisini Virginia'da kurmuştur.¹³

Bundan sonra da Kraliçe Elizabeth, İngilizleri dünyada ticaret yapmaya ve denizleri aşmaya daha çok teşvik etmiştir. Doğu Hindistan ticareti için 1599 yılında Londralı Tüccarlar Kumpanyası'na kraliyet imtiyaznâmesi veren Kraliçe, İngiltere'nin gelecekte devasa bir sömürge imparatorluğu olması için ilk adımı atmıştır. Fakat bu şirket yani Doğu Hindistan Kumpanyası tüccar ve burjuvaların kurduğu; Hindistan, Çin, Kore ve diğer bazı Doğu ülkeleriyle ticaret yapmayı amaçlayan bir oluşumdur. Dolayısıyla siyasi amaçları yoktu ve bundan dolayı da hükümetin müdahalesi ve denetimlerinden muaftı. Şirket çeşitli faaliyetlerini yürütmek amacıyla memurlar çalıştırma hakkına sahipti ve daha sonra savunma ve güvenlik hizmetleri için asker toplama yetkilerini de elde etti. Şirket yerleştiği bölgelerde hükümdarlara yıllık vergiler ödedi, bunun karşılığında arazi ve imtiyazlı alanlar alarak birçok şube kurdu. Şubeler çoğaldıktan ve faaliyet gösterdikleri bu ülkeler önem kazandıktan sonra şirket, geniş yetkiler verilmiş bir "genel vali" unvanıyla, bölgedeki idaresini yöneten bir temsilci gönderdi. Yerlilerden çay, ipekli kumaşlar, pirinç, pamuklular ve baharat satın alan şirket bunları Avrupa'ya satıyordu. 1639 yılında şirket Hindistan'ın doğu kıyılarında ilk toprağını ele geçirdi ve Madras kentini kurarak burayı bir ticaret merkezi durumuna getirdi. 1662'de Bombay civarı¹⁴ ve 1690'da Kalküta liman şehri şirket tarafından kuruldu. 1709'da başka bir İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ile birleşti. Bu arada Uzakdoğu'da, 17. yüzyılın ilk yarısında mücadeleye girerek Doğu Hint Adaları'ndan çekilmek zorunda kalan İngiliz şirketinin 18. yüzyılın başlarında Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ile rekabeti tekrar hızlandı ve bu rekabet sonucunda ilişkiler zaman içinde savaşa varacak derecede gerginleşti.¹⁵ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi 1717 yılında Bâbürlüler'den kapitülasyon haklarını elde etti ve Hindistan'da çok güçlü bir konuma yükseldi. 1740'larda Fransızların da Hindistan'a girmeye çalışmaları üzerine İngilizler mal varlıklarını ve imtiyazlarını muhafaza etmek amacıyla bölgedeki yerel taht kavgalarına karışarak askeri hareketlere girişmiştir.¹⁶ İngilizler gibi Fransızlar da Hindistan'ın zenginliklerinden faydalanmak amacı ile Doğu Hindistan Şirketi adında bir şirket kurarak Hindistan'da önemli ilerlemeler kaydetmişlerdi. Bunun üzerine İngilizler, Avrupa'daki Yedi Yıl Savaşları sırasında tüm Hindistan'ı fethetmeye giriştiler. İngiltere 1763'teki Paris Antlaşması ile Fransa'yı, Hindistan'da hiçbir güvenlik unsuruna sahip olmayacak şekilde sadece birkaç şehirde faaliyete mecbur bıraktı. Bu tarih İngiltere'nin, sömürge savaşları sonucunda Hindistan'ın tamamında varlığını tek başına sürdürdüğü tarihtir.¹⁷

Hammadde, sermaye ve deniz işletmeciliği yanında İngiliz hükümetinin desteği de ticaret ve kolonilerde oldukça önemliydi. Kral I. James ve I. Charles daha çok Avrupa kıtasında güç kazanmaya önem vermişken, kolonilere çok az ilgi göstermişlerdi. Cromwell, II. Charles ve III. William ise denizlerdeki üstünlüğün ve ticaretin İngiltere için önemini farkına varmışlar, çeşitli denizcilik yasaları çıkartarak ulusal çıkarların gözetilmesiyle çok daha etkin bir ticari güç ve deniz ticareti oluşturma amacı doğrultusunda hareket etmişlerdir. 1700 yılına gelindiğinde İngiltere artık deniz gücü bakımından dünyada önder durumundaydı. Deniz aşırı ticaretin gelişmesi sadece gelirlerin artmasına değil aynı zamanda kahve, tütün, şeker, çay gibi yeni ürünlerin ithalatına da yol açmıştır. Büyük ölçekli ticaret yüksek miktarda sermayeye ihtiyaç duyulmasına neden olmuş ve bu da özellikle Londra'yı para piyasaları, kredi, bankalar merkezi ve ülkenin en önemli limanı olması bakımından ön plana çıkarmıştır. Söz konusu durum 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Sermaye oluşturmak, bu sermayenin hareketliliğini sağlamak ve yönlendirmek faaliyeti olarak kapitalizm; İngiltere'nin deniz aşırı kolonyalizm faaliyetlerinin devamını sağlamak, küresel bağlantılarını geliştirmek ve global ekonomiyle uyum içinde devamını sağlamak bakımından çok önemliydi. Özellikle sömürgelerin kısıtlı sermayeye sahip olmaları, 17. yüzyılda İngiltere'de sermaye girişimciliğini ön plana çıkarmıştır.¹⁸

¹³ Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 165.

¹⁴ Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 165-166.

¹⁵ Özcan 2000, 294.

¹⁶ Özcan 2000, 294-295.

¹⁷ Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 169-170.

¹⁸ Black 2019, 118-119.

17. yüzyıl İngiltere’si Amerika’da sömürgeler elde etmeye daha çok önem veriyordu. Henry Morgan adındaki İngiliz denizci, 1663 yılının Aralık ayında Orta Amerika’da Nikaragua Gölü’nün kuzeyindeki İspanyol ileri karakolu olan Gran Grenada’ya İspanyol altını ve başka taşınır malları ele geçirmek amacıyla bir baskın ve yağma düzenledi. Böylece Britanya İmparatorluğu yayılmacı faaliyetlerine denizlerde hırsızlık ve korsanlık faaliyetleri şeklinde başlamıştır. Bunlar esas olarak başka bir imparatorluğun kazancını ele geçirmeye çalışan korsanlık faaliyetleriydi. Morgan, baskınlarla binlerce sterlin değerindeki yerel paralar ele geçiriyordu. İngiliz hükümeti Morgan’ın faaliyetlerine göz yummuş, hatta teşvik etmiştir. İngilizler için bu dönemde korsanlık faaliyetleri Avrupa’daki düşmanı İspanya’ya karşı savaşmanın cazip bir yoluuydu. Hükümet de böylece ele geçirilen kazançtan bir pay karşılığında böyle kişilere “izinli korsan” ruhsatı vermiştir. Dünya sömürgelerinin büyük bir kısmının İspanya ve Portekizlilerin elinde olduğu dönemde İngilizler, Avrupalı ülkelerin imparatorluk kurma ve sömürgeler elde etme yarışına daha geç katılmıştır. Papa’nın 1493 yılında yayınladığı ferman ile Amerika ticareti İspanya’ya, Asya ticareti ise Portekiz’e bırakılmıştı. 1665 yılında ise İngiltere Jamaika’yı aldı. O sırada Britanya İmparatorluğu sadece birkaç Hint limanı, bir avuç Karayip adası ve birkaç Kuzey Amerika plantasyonuna sahipti.¹⁹

Amerika kıtasındaki yaşamın mutluluk ve refah vadettiği ortaya çıkınca Avrupa kıtasından buraya büyük bir göç başladı. Başlangıçta gemilerin taşıdığı yolcular sadece erkeklerdi. Kısa bir süre sonra kadınlar da bu göçlere katıldı. Yine Avrupa’daki dezavantajlı dini gruplar da Yeni Dünya’ya göç etmeye başlamışlardı. Böylece Amerika’da birbiri ardına birçok İngiliz kolonisi ortaya çıkmıştır.²⁰ Bu sırada İngilizlerin iç çatışma ve dini içerikli kavgaları, Amerika’da yeni koloniler kurulmasının ve bunların sayısındaki artışın en önemli nedenlerinden biridir.²¹ Britanya adalarından Amerika’ya gelenlerin nakli ve yeni koloniler kurulması için London Şirketi, Plymouth Şirketi ve Massachusetts Bay Şirketi adındaki üç şirkete kral tarafından “charter” yani berât verilmişti. Bu şirketler maden işletebilir, toprak dağıtabilir, para basabilir ve kolonilerin korunmasıyla ilgili meseleleri organize edebilirdi. Fakat kral, koloniler üzerinde son sözü söyleme hakkına sahipti. London ve Plymouth şirketleri mali açıdan kârlı olmasalar da kolonizasyon alanında çok önemli işler yapmışlardır. Bunlardan Massachusetts Bay Şirketi diğer ikisinden farklı olarak, ticari ve yurtsever saiklerle harekete geçen Püritenlerin (Protestanlığın bir kolu) hisselerinden oluşan bir şirketti. Britanya Kralı I. Charles bu şirkete 1629 yılında berât verdi. İngiliz Kraliyet makamları ülkelerindeki kiliseyi tamamıyla krala ve başpiskoposa tâbi hale getirme hareketine girişmişlerdi. Ülke dini ve siyasi bir karmaşa içindeydi. Kral parlamentoyu kapatıp önde gelen muhalifleri hapse atınca Püriten inancına mensup birçok kişi ülkeyi terk edip Amerika’da yeni bir devlet kurmanın en iyi yol olduğuna karar verdiler. 1628-1640 yılları arasında 20 bin kişi İngiltere’yi terk etti. Bunların ilk iki büyük göç dalgası Virginia ve Massachusetts’e geldi. Bu göç hareketinin önemli bir özelliği Püritenlerin birey ya da aile olarak değil bütün bir topluluk halinde göç etmeleridir. Bu nedenle bazı İngiliz şehirlerinin nüfusu yarı yarıya azalmıştır. 1642’de ise İngiltere’de iç savaş çıkınca Püriten göç hareketi yavaşladı, onun yerini Cavalier (kral taraftarı asiller) göç hareketi aldı. Bu göç hareketi de 1660’a kadar devam etti. Göç edenlerin çoğunluğu toplumun zengin tabakasına mensuptu ve bunlar Amerikan tarihinde çok önemli roller oynayacak kişilerin atalarıydı.²²

İngilizlerin Amerika’da uyguladığı başka bir kolonizasyon yöntemi de mülk verme yöntemiyle bağlıdır. Bu yöntem, İngiliz soylu sınıfına mensup olup elinde parası bulunan kişilere kral tarafından Amerika’da bir arazi parçası verilmesi şeklindedir. Eski İngiliz yasasına göre başkasının tasarrufu altında bulunmayan herhangi bir toprak krala aitti. Bu yasa Amerika için de uygulandı. Ayrıca bu yeni toprak sahipleri, kendilerine verilen topraklarda bir hükümet idaresi meydana getirmek için geniş yetkilerle donatılmıştı.²³

Kolonistler hemen hemen Amerika’daki varlıklarının başlangıcından itibaren daha güçlü bir temsil sistemi, kişisel özgürlüklerinin tam olarak garanti altına alınması, genel harcamaların kontrolü gibi

¹⁹ Ferguson 2011, 27-28.

²⁰ Nevins ve Commager 2017, 25-31.

²¹ Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 167.

²² Nevins ve Commager 2017, 29-32.

²³ Nevins ve Commager 2017, 30-31.

konular için mücadele etmişler ve kendi anayasa hükümetlerinin yapısını iyileştirmeye girişmişlerdir. Böylece 1700 yılına gelene kadar kolonilerin yönetimi için genel bir sistem meydana getirilmişti. Kolonilerin hepsi hemen hemen aynı siyasi yapıya sahipti. Kolonilerin yönetiminde vali genellikle İngiltere'den biri olduğu halde meclis üyeleri çoğunlukla Amerikalılardan oluşuyordu. Bu meclis üyelerinin görevi esas olarak idari ve adliydi, fakat meclis giderek bir üst yasama meclisi haline geldi. Ayrıca her kolonide bir temsili meclis de bulunuyordu. Valiler ile meclisler arasında neredeyse sürekli hale gelmiş anlaşmazlıklar ve mücadeleler bulunuyordu. Valiler ile meclisler aslında iki zıt unsuru temsil ediyordu. Valiler kazanılmış haklar ve imparatorluk çıkarlarını, meclisler ise mahalli çıkarları ve halkın hukukunu koruma hedefindeydiler. İngiliz kolonileri genellikle 17. ve 18. yüzyıllarda büyük bir siyasi özgürlüğe kavuşmuşlardır fakat diğer yandan da gerçekten bir sınıf yönetimi altında yaşamışlardır.²⁴

1700'lü yılların başından itibaren Fransa, Avrupa'daki savaşlar yüzünden Amerika'daki bazı sömürgelerinden ve Kanada'daki liman şehirlerinden çekilmek ve buraları İngilizlere bırakmak zorunda kalmıştır.²⁵ Amerika'ya olan göçler, İngiliz dilini ve kurumlarını her yerde hâkim kılacak seviyede gelişmişti ve böylece genel bir birlik havası oluşmuştu. Almanlar ve Fransızlar ise ayrı birer koloni meydana getirememişler ve ilk gelen Britanyalıları karışarak onların genel görünüşünü ve dilini kabul etmişlerdir. Dil ve temel kurumlardaki bu birlik durumu etnik köken çeşitliliği ile yan yana yaşamıştır. Devrim sırasında beyaz kolonistlerin yüzde 90'ı Britanya kökenli olmasına rağmen devrimden önce çeşitli uluslardan meydana gelen bir birlik olarak yeni bir ulusun meydana gelişi, Amerikalılığın gelişiminde çok önemli bir rol oynamıştır. 1775'e yaklaştıkça Amerikalıların büyük kısmı Avrupalı tipinden daha ayrı bir karakter kazanarak kendine özgü siyasi, sosyal ve ekonomik özelliklere sahip bir toplum olmuştur.²⁶

1775'e gelindiğinde İngiliz hükümetinin sömürgelerde yaşayan İngiliz vatandaşlarına ağır vergiler getirmesi ve İngiltere'den getirilen çeşitli mallara oldukça yüksek gümrük vergileri koyması üzerine Amerikalılar artık vergi ödemeyeceklerini ve bu malları İngiltere'den satın almayacaklarını ilan ettiler. 1773 yılında Boston Limanı'ndaki İngiltere'ye ait çay yüklü geminin basılarak malların denize dökülmesi ile ilk defa bir devlet (Britanya) kendi sömürgesi ile karşı karşıya geldi.²⁷ Bu süreç kolaylıkla bir bağımsızlık savaşına dönüştü. 1776 yılının Haziran ayına gelindiğinde Kongre'nin birçok üyesi bağımsızlık için sabırsızlanmaya başlamıştı. Bunun üzerine beş kişiden oluşan bir komite resmi bağımsızlık bildirgesini oluşturdu. Kongre bu Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni 2 Temmuz'da kabul, 4 Temmuz'da ise ilan etti.²⁸ 1783'e kadar devam eden savaşlar sonunda başarısız olan İngiltere, Amerika'daki sömürgelerine baskısını azalttı ve ABD'nin bağımsızlığını tanıdı. Birkaç yıl içinde de yeni bir devletin kuruluşu kesinleşti. İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri adını alan ve daha sonra eyaletlere dönüşecek kolonilerden oluşan bu devletle yeni ilişkiler geliştirerek durumunu güçlendirmeye devam etmeye çalışacaktır.²⁹

19. yüzyıl boyunca İngiltere'de sanayileşme büyük ölçekli sanayilere kaymış ve bununla birlikte rekabetçi ticari şirketler kurulmaya başlamıştır. Doğu Hindistan Ticari Şirketi ve diğerleri bunun için yabancı bölgelerden malzeme aramaya başladılar. Böylece Britanya İmparatorluğu giderek büyümüş fakat bu büyüme giderek daha fazla muhalefet ve çatışmayı da beraberinde getirmiştir. 1776'da Amerika'yı kaybettikten sonra İmparatorluk; Hindistan, Karayip Adaları ve Avustralya gibi yerlerdeki sömürgelerini genişletmeye ağırlık vermiştir.³⁰

Amerika'daki kolonilerin kaybedilmesiyle Hindistan, İngiltere için daha fazla önem kazanmış ve İmparatorluk buradaki genişlemesini sürdürmeye devam etmiştir. 1765 yılından itibaren Bengal'e hâkim olan ve burayı kendi adına idare etmeye başlayan Doğu Hindistan Şirketi, Bengal'deki bu

²⁴ Nevins ve Commager 2017, 34-38.

²⁵ Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 170.

²⁶ Nevins ve Commager 2017, 47-48.

²⁷ Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 170.

²⁸ Nevins ve Commager 2017, 121.

²⁹ Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 170.

³⁰ Nosotro'dan aktaran University of Delaware, <https://sites.udel.edu/britlitwiki/the-british-empire-imperialism-post-colonialism-literature/> (19.03.2020).

tecrübenin oldukça maliyetli olması üzerine zarar ederek İngiliz hükümetinden yardım istedi. 1773 yılında Londra’da çıkarılan Hindistan Kanunu, söz konusu şirketin Hindistan’daki statüsünü bir esasa bağladı ve buraya bir genel vali atandı. 1800’lü yıllardan itibaren şirket bir ticaret yapılanması olmaktan ziyade idari bir kuruma dönüştü. Böylece Doğu Hindistan Şirketi ve Hindistan siyaseti bütünüyle İngiliz hükümetinin kontrolü altına girdi. 1850’li yıllarda Delhi ve Pencap bölgesi de şirketin kontrolüne girmiş ve İngiliz hâkimiyeti altındaki Hindistan’ın nihai sınırları hemen hemen belli olmuştur. Tüm bunlar sonucunda söz konusu şirket dünyanın en büyük ticaret organizasyonu olmasının yanında yönetimi altındaki bölgelerde idari, ekonomik ve hukuki yapılar kurarak devlet fonksiyonunu da yürütmeye başlamıştır.³¹

Bölgede yapılan demiryollarının Brahmanları rahatsız etmesi, İngilizlerin özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin Hint halkında Hristiyanlaştırılma korkusu uyandırması, şirketin Hindistan’da önemli bir toplumsal yapı olan kast sistemini ortadan kaldırmak istemesi ve sanayi çökertildiği için pek çok işsizlin ortaya çıkması gibi nedenlerle 1857 yılında Sipahi Ayaklanması adı verilen bir isyan baş göstermiş, bu da İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin sonunu hazırlamıştır. Bardağı taşıran son damla ise Hindistan ordusundaki Hintli ve Müslüman askerlerin mermileri için sığır ve domuz yağı kullanıldığından şüphelenmeleri olmuş, 10 Mayıs 1857’de Mecrut’ta başlayan ve Delhi’nin alınmasına kadar devam eden isyan sonucunda pek çok Avrupalı öldürülmüştür. Ancak İngilizler isyanı çok daha sert bir biçimde bastırmışlardır. 1857 Ayaklanması ile Doğu Hindistan Şirketi’nin iktidarı son bulmuş, İngiliz Kraliyeti bölgenin hâkimiyetini kendi eline almış, bölgedeki İngiliz baskısı giderek artmıştır. İngiltere çeşitli misyonerlik, kültürel, hukuki ve idari faaliyetleri ile bölgedeki yapıyı asimile etmeye çalışmıştır. Bu dönemde İngilizler Çin ile de mücadeleye girişmişler ve 1857 yılında Çin ile savaşmışlardır. Bu savaştan İngiltere kârlı çıkmış, Hindistan’da uyguladığı yöntemleri farklı şekilde Çin üzerinde uygulamaya başlamış, 1860 yılındaki Tientsin Antlaşması ile Çin’de misyonerlik faaliyetleri ve toprak satın alma haklarını elde etmiştir.³²

19. yüzyıl boyunca Hindistan diğer tüm getirilerinin yanı sıra İngiliz malları için hem en önemli pazar hem de insan kaynağı konumundaydı. Dolayısıyla Hindistan İngiltere’nin en değerli denizaşırı toprağı durumundaydı. 19. yüzyılda Rusya’nın Asya’da güneye yani Hindistan’a doğru ilerleyişi İngiltere’yi oldukça tedirgin etmiş, böylece Rusya ile İngiltere arasında bir yüzyıla yakın bir süre boyunca devam edecek diplomatik bir rekabet başlamıştır. Bu topraklarda 19. yüzyıldaki İngiliz-Rus mücadelesine İngiliz Subayı Arthur Conolly “Büyük Oyun” adını vermiştir. Büyük Oyun’da İngiltere, Hindistan’ı Ruslardan korumanın en iyi yolunun Rusya’yı Hindistan’ın kuzeyindeki Afganistan’dan uzak tutmak olduğuna karar vermiş ve bu stratejiyi izlemiştir. İngiltere en değerli sömürgesi Hindistan’ı elde tutabilmek adına Rusya’nın Orta Asya’daki işgallerine sessiz kalmıştır.³³ 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere dünyanın birçok yerinde savaş halindeydi. Bu mücadeleler İngiltere’nin büyük bir emperyalist güç olduğu fikrini pekiştirmiştir. Bu savaşlar İngiliz toplumunda değişime yol açmamış fakat diğer toplumları ve coğrafyaları köklü bir dönüşüme uğratmıştır. Bu dönemde İngiltere, Avrupa’da siyasi kavga ve mücadelelere fazla müdahil olmayarak çok güçlü donanması, ticari faaliyet ve ilişkileri, imparatorluğun yayılcı politikaları ile İngiliz emperyalizmini dünyanın hemen her tarafına yayma rolünü başarıyla sürdürüyordu.³⁴

İngiliz İmparatorluğu’nun Hindistan’da uyguladığı çeşitli baskı ve dayatmalar, kökeni 19. yüzyılın başlarına kadar giden Hindistan milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu hareketler başlangıçta İngilizlerin çok dikkatini çekmeyen bağımsızlık yanlısı küçük ölçekli faaliyetler şeklinde olmasına rağmen 1857 Ayaklanması, Hint ve İngiliz aydınlarının uyanışını sağlamıştır. İngilizler bu dönemden sonra tedbirlerini artırmaya başladılar. 1870’lerde liberal milliyetçi aydınların siyasi faaliyetlerde sesleri yükselmeye başladı, daha aktif örgütlenmeler ortaya çıkmaya başladı. Bu dönemde İngiltere’nin Hindistan Genel Valisi Loyd Lytton’un sert tedbirleri milliyetçilerin bir araya gelmelerini sağladı. Hint milliyetçileri 1885 yılında Hindistan Ulusal Kongresi’nin ilk oturumunu Bombay’da düzenlediler. Ülkedeki yabancı egemenliğine son vermek isteyen ulusal devrimciler,

³¹ Özcan 2000, 294-295.

³² Erçin 2017, 123-125.

³³ Doğan ve Erdoğan 2017, 846; Fromkin 2018, 28-30.

³⁴ Black 2019, 161.

liberal milliyetçi grubun bu kongresini çoğunlukla İngiliz yanlısı olarak görüyordu. Çünkü liberaller daha çok İngiliz şemsiyesi altında bir ulus inşa edileceğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla ulusal devrimciler ile liberal milliyetçiler arasında Hint ulusuyla ve onun geleceğiyle ilgili olarak temel görüş ayrılıkları mevcuttu. 1905 yılında Bengal eyaletinin İngilizler tarafından ikiye bölünmesi ise radikal milliyetçilerin tepkisini topladı. Eyalet 1911 yılında tekrar birleştirildi ama bu olay Hindistan milliyetçiliğinin liberal özelliklerden daha çok radikal milliyetçi bir özelliğe bürünmesine neden oldu.³⁵

Türk halifeye yürekten bağlılık hisseden Hint Müslümanları, I. Dünya Savaşı yıllarında İngilizlerin halifeyle savaşmasından çok rahatsız oldular. Bu durum Muhammed Ali Cinnah liderliğindeki Müslüman Birliği'nin Hint milliyetçilerle yakınlaşmasına neden oldu. Savaşın sonlarına yaklaşıldığında İngilizler savaş sırasındaki baskılarını devam ettirmeye çalışarak Hindistan halkı tarafından "itiraz yok, avukat yok, mahkeme yok" şeklinde formüle edilen yasaları çıkarıp uygulamaya çalışınca yoğun protestolar ortaya çıktı. Rowlatt Yasaları adı verilen bu kanunlara karşı protestolar ile Mohandas Karamchand Gandhi, ülke genelinde ilk şiddet içermeyen protestoları örgütleyen bir lider olarak ortaya çıktı.³⁶

1939-1945 yılları arasındaki II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki süreç, Hindistan'ı ikiye bölünmüş bir şekilde bağımsız olmaya götürmüştür. Bu savaş ile İngiltere çok büyük harcamalar yapmış, devlet borçları neredeyse dört katına çıkmış, başta Hindistan olmak üzere birçok ülkeye borçlanmıştı. İngiltere bu şartlar altında her türlü masrafını kıstırmak, sanayi ve fabrikalarını yenilemek, uğradığı tahribatı iyileştirmek için daha çok içe yönelmiş; böyle bir durumda deniz aşırı ülkelerde büyük ordular beslemek, bu yerlerde tutunmak ve savaşmak için direnmenin intihara gitmek olduğunu kavramıştı. Böylece İngiltere, Hint ve Arap ülkelerinde gittikçe daha da ivme kazanan milliyetçi hareketler karşısında bu yerlerden çekilmenin kendi lehine olacağını anlamıştır. İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'na katılmasıyla Hinduların çoğunlukta olduğu Kongres Partisi savaşta İngiltere'ye yapılacak yardım karşılığında tam bağımsızlık elde etmenin gerektiğini belirtmiştir. Böylece önemli kişilerin söylev ve demeçleriyle harekete geçirilen yeni bir sivil itaatsizlik hareketi Gandhi liderliğinde başlamıştır. Müslümanlar ise daha çok Müslüman Derneği altında örgütlenmişlerdi. Müslümanlar bağımsız bir Hindistan istiyorlardı fakat çoğunlukta olan Hinduların Müslümanlar ve diğer azınlıklar üzerindeki tahakkümüne karşıydılar. Bu suretle Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerin bağımsız devletler olması gerektiği fikri gittikçe ön plana çıkmış ve daha sonraki Pakistan fikri doğmuştur.³⁷

Sivil itaatsizlik eylemlerini artıran Kongres'in bazı liderleri İngiltere tarafından hapse atılarak cezalandırılmıştır. 1941 yılında Japonya'nın da İngiltere karşısında savaşa girmesi İngiltere'yi daha da zor bir duruma sokmuştur. Kongres Partisi ve Gandhi bu dönemde İngilizlerin Hindistan'dan çekilerek ülkenin yönetimini ulusal bir hükümete bırakmasını, aksi takdirde şiddetsiz kitle hareketlerine girişileceğini dile getirmiştir. Bunun üzerine Kongres'in birçok önderi ve Gandhi tutuklanmıştır. Ülkenin birçok yerinde eylemler, demiryolları ve polis karakollarına saldırılar gibi hareketler başlamıştır. Tutuklu haldeki Gandhi şiddet eylemlerine karşı çıkmıştır. 1943'ün yaz aylarından 1944'ün yaz aylarına kadar süren nispeten daha sakin bir dönem sonucunda Gandhi serbest bırakılmıştır. 1946 seçimlerinde eyaletlerin birçoğunda seçimleri önde tamamlamış olan Kongres tarafından hükümet kurulmuştur. Müslüman Derneği ise tüm ülke Müslümanlarının oylarının yüzde 90'ını almıştı. Hindular, Müslümanlar, diğer gruplar ve İngiltere arasındaki birçok pazarlık ve İngiliz teklifleri sonucunda anlaşma sağlanamayınca İngiltere Hindistan'dan çekilmeye karar vermiştir. Çıkarılan kanun uyarınca 15 Ağustos 1947 tarihinde Hindistan ve Pakistan ikiye bölünmüş ve her iki ülke de resmen bağımsız olmuştur.³⁸

İngiliz sömürgelerinden bir diğeri olan Avustralya önceleri bir Hollanda sömürgesiydi. Hollanda'yı 18. yüzyılda mağlup eden İngiltere başlangıçta Avustralya'yı, anavatandaki mahkûmları getirip buraya bırakmak için, yani bir nevi açık hava hapishanesi olarak kullanmıştır. İlk mahkûmları 1788 yılında

³⁵ Kulke ve Rothermund 2001, 391-398.

³⁶ Kulke ve Rothermund 2001, 400-401.

³⁷ Bayur 1950, 619-624.

³⁸ Bayur 1950, 624-654.

göndermiştir. Daha sonra serbest göçmenlerin gelmesiyle, 1840 yılında göçmenliği teşvik eden yasaların çıkarılmasıyla ve mahkûmların buraya gönderilmesinin durdurulmasıyla Avustralya’da birçok eyalet ortaya çıkmıştır. Çok büyük bir yüzölçümüne sahip olan Avustralya’da Burke, Donald, Eyre, Stuart gibi kâşiflerin yeni yerler keşfetmeleri; yine 1851 yılında altın madenlerinin bulunması ile ülke giderek daha fazla göç almış, nüfus yavaş yavaş artmış ve topraklar değerlendirilmeye başlamıştır.³⁹

Yine Okyanusya kıtasındaki Yeni Zelanda İngilizler tarafından 1840 yılında işgal edilmiş, 1866 yılında tamamen kontrol altına alınmıştır. Ayrıca kıtada Fiji, Toga, Yeni Gine’nin bir kısmı, Borneo’nun bir kısmı ve Pasifik Okyanusu’ndaki birkaç küçük ada da İngilizler tarafından işgal edilmiştir.⁴⁰

Kraliçe Victoria dönemi (1837-1901) İngiliz yayılcılığının olabildiğince genişlediği, İngiliz emperyalizminin gerçek anlamına kavuştuğu, emperyalist faaliyetlerin devletin en büyük önceliği durumuna geldiği, milli duyguların yükselişe geçip İngiliz kimliğinin bir ayrıcalık olarak görüldüğü bir dönemdi. 1900’lere gelindiğinde imparatorluğun nüfusu 400 milyona ulaşmıştı. Hatta Kraliçe Victoria’nın doğum günü olan 24 Mayıs, 1916 yılından itibaren resmi olarak “İmparatorluk Günü” olarak kutlanmaya başlanmıştır. Sokaklar, şehirler ve daha birçok yere Kraliçe Victoria’nın adı verildi. Avustralya’daki Victoria eyaleti, Kanada’daki Victoria kenti, Nil Nehri üzerindeki Victoria Şelalesi bunlardan bazılarıdır.⁴¹

Okyanusya ülkelerinin bağımsızlık hareketleri oldukça geç başlamıştır. Yerli ve yabancı nüfus arasındaki büyük fark nedeniyle bağımsızlık hareketleri ancak İngiltere’nin kendi isteğiyle ve İngiliz Milletler Topluluğu’na üye olmak kaydıyla başlamıştır. Avustralya 1901 yılında bağımsız olarak kıtada bağımsız olan ilk ülke olmuştur. Yeni Zelanda ise 1937 yılında bağımsız olmuştur. Bugün de bu ülkelere İngiliz Kraliyeti tarafından genel valiler atanır. Batı Samua 1962, Nauru 1968, Fiji ve Tonga 1970, Papua Yeni Gine 1975, Kiribati ve Tuvalu 1976, Solomon Adaları 1978 yılında bağımsız olmuş ve İngiliz Milletler Topluluğu’na üye olmuşlardır.⁴²

Afrika kıtası da 19. yüzyılda Avrupalı sömürgeci güçlerin oldukça dikkatini çekmiştir. Sömürgeci Avrupa ülkeleri 19. yüzyılın başından itibaren kıtaya birçok seyyah göndermiş, seyyahların ulaşabildikleri yerler ile ilgili ortaya koydukları eserler ve çalışmalar ile iki yüzyıl boyunca kıtanın çeşitli bölgeleri, yerli halkları gibi konular hakkında bilgi edinmişlerdir. Etiyopya’nın önemli bir kısmı, Libya ve Liberya hariç kıtanın tamamı Fransa, İngiltere, Belçika, Portekiz, İspanya ve Almanya tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işgal edilmeye başlanmıştır. 20. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu süreçte sömürgeci Avrupa devletleri Afrika ülkelerinin yönetiminde doğrudan doğruya yönetim, imtiyazlı ortaklık, yerel idareciler vasıtasıyla yönetilme biçimi olan protektora (himâye) gibi farklı usuller kullanmışlardır. Sömürgecilik öncesinde de Avrupalı devletler Afrika’dan çeşitli mallar satın alıp, karşılığında kendi mallarını satmaktaydılar. Başta altın olmak üzere çeşitli madenler, fildişi, kereste, tuz gibi ürünler önce Afrika’nın sahil bölgelerine getiriliyor, buradaki limanlardan gemilerle Avrupa’ya ulaştırılıyordu. Avrupa ülkelerinin sanayileşmeleri ile birlikte Afrika’daki hammadde kaynakları daha fazla önem kazanmıştır. Avrupalılar kolonilerinden çeşitli hammaddeleri elde etmelerinin yanı sıra bu koloniler Avrupa için önemli birer pazar durumundaydı. 1876 yılında kadar Afrika’daki toprakların sadece yüzde 10’u Avrupalılarınındı. 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ortalarına kadar olan dönem Avrupalıların Afrika ülkelerini sömürdükleri dönem olarak öne çıkmaktadır. Sömürgecilik faaliyetleri öncesinde seyyahlar, harp zabıtları, tüccarlar, misyonerler kıtanın zenginlikleri ve kaynaklarını tanımak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle tacirler ve sonrasında misyonerler Afrika’nın batısının ticarete, Hristiyanlığa ve Batı uygarlığına açılabilmesi için İngiltere’nin buraya müdahale etmesi gerektiği düşüncesi içindeydiler. Böylece kıyıda yerel devletler arasındaki huzursuzluklar, köle ticareti ve iç çatışmalar İngiltere’nin kıtaya müdahale etmesi gerektiği tezine dayanak yapılmıştır. İngiltere’nin başlangıçta kıtaya doğrudan müdahale etme fikrine sıcak bakmamasına rağmen 1880’lerde Almanya’nın Kamerun ve Togo;

³⁹ Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 171-172.

⁴⁰ Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 171.

⁴¹ Black 2019, 163.

⁴² Özey 2007, 101-102.

Fransızların Senegal, Nijer, Moritanya, Fransız Sudan'ı, Gine, Yukarı Volta, Fildişi kıyısı ve Dahomey'i kolonileştirmesi İngilizleri harekete geçirmiştir. Böylece İngiltere de Gambiya, Sierre Leone, Altın Kıyısı ve Nijerya'yı bölgedeki mevcut yerel hükümdarlar vasıtasıyla kolonileştirdi. Özellikle altın, hububat, fildişi ve esir ticareti yönünden önemli olan bu bölgelere seyyah, tüccar ve misyonerlerin ardından sömürge askerleri gelmiştir. Bununla da yetinmeyen Avrupalı sömürgeci devletler, kıtanın iç kısımlarındaki zenginlikleri de fark ederek etki alanlarını iç kısımlara doğru genişletmek için birbirleriyle mücadeleye giriştiler. 1884-1885 yıllarındaki Berlin Konferansı ile kıtayı aralarında paylaşan Avrupalı sömürgeci güçler buralardan elde ettikleri zenginlikler ile 20. yüzyılın büyük ve güçlü Avrupa devletlerinin altyapısını oluşturdular.⁴³

20. yüzyılın ortalarından itibaren bağımsızlıklarını birer birer ilan eden Afrikalı eski sömürge ülkeleri için bu bağımsızlık aslında daha çok siyasi bağımsızlık anlamına gelmekteydi. İngiltere de 1960'lı yıllarda Afrika'daki sömürge ülkelere siyasal bağımsızlıklarını vermiştir. Ancak bu ülkeler için siyasal bağımsızlık, ekonomik bağımsızlık anlamına gelmemekteydi. Kurulan bağımsız devletler ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde duramadıklarından güçlü bir devletin, yani eski sömürgecilerinin resmi olmasa da fiili himayesi altına girdiler. Yeni sömürgecilik yani nekolonizasyon adı verilen bu yeni düzen, Avrupa ülkelerinin eski sömürgelerini askeri ve siyasi bakımdan doğrudan idare etmek yerine bu sömürgelerdeki ticari ve iktisadi menfaatlerini korumaya yönelik oluşturduğu, eski sömürge ülkelerinin ekonomisini, iç ve dış politikasını, maliyesini yönlendirdiği dolaylı bir sistemdir. Bu şekilde Avrupalılar eski sömürge ülkelerindeki ticari ve iktisadi menfaatlerinin sürekliliğini sağlamayı, bu ülkeleri hem hammadde kaynağı hem pazar olarak kullanmayı devam ettirmeyi başardılar.⁴⁴

Mısır da 1882 yılında başlayan ve 20. yüzyılın ortalarına kadar devam eden süreçte İngilizlerin hâkimiyeti altında kaldı. Mısır'ın İngiltere için önemi öncelikle Hindistan güvenliği ve Hindistan'a giden yolların kontrolü için oldukça stratejik bir konumda bulunmasından kaynaklanıyordu. Süveyş Kanalı'nın açılması ile bu önem daha da artmıştı. Ayrıca Mısır, İngiliz sanayisi için de önemli bir hammadde kaynağıydı. Bu sebeplerden dolayı İngiltere, Fransızlarla Mısır için zorlu bir mücadeleye girişti ve sonunda bu mücadeleyi 1882 yılında Mısır'ı fiilen işgal ederek kendi lehine sonuçlandırdı.

Britanya İmparatorluğu; İngiliz Krallığı tarafından bir araya getirilmiş, idari merkezinin Londra olduğu, İngiliz ekonomik ve askeri kontrolü altında idare edilen geniş toprak ve denizleri kapsayan ve "üzerinde güneşin hiç batmadığı" bir imparatorluk durumundaydı. 1900 yılında İngiliz İmparatorluğu yüzölçümü olarak dünyanın beşte birini kaplıyordu ve birçok farklı inanç ve etnik gruba mensup 400 milyon kişiyi yönetmekteydi. Toplamda 5 milyon km²'den fazla alan kaplayan 60 sömürgesi vardı ve bunlardan en önemli İngiliz sömürgesi durumunda olan Hindistan 3 milyon km²'den daha fazla alan ile 322 milyon kişiyi barındırmaktaydı. Buna ek olarak Britanya toplamda 12 milyon km² alan ve 24 milyon kişiden oluşan beş dominyona da sahipti. Deniz gücü ve askeri güç, ticaret, finansal hizmetler, göç ve iletişimi içine alan bir sistemde merkez haline gelen İngiltere, Halford Mackinder'in de belirttiği gibi "dünyanın merkezi" haline gelmişti. İngilizlerin gittikçe genişleyen toprakları ve halkları üzerindeki kontrolü oldukça esnekti. Bu kontrol bazı yerlerde nispeten yumuşak bir despotizm şeklindeki bazı yerlerde ise yerel yöneticilerin işbirliği ile sağlanmaktaydı. Hatta İngilizlerin etki alanının büyüklüğü, hâkimiyeti altındaki bölgelerin toplamından çok daha fazlaydı. Dolayısıyla İngiliz emperyalizminin kapsamı (ticaret, finans, para birimi yoluyla) İngiltere'nin emperyal sınırları dışındaki nüfuz derecesini ve alanlarını da içermektedir.⁴⁵

1900'lü yılların başında İngiliz emperyalizminin savunucusu, İngiliz akademisyen ve siyasetçi Halford John Mackinder'e göre İngiltere'nin Kıta Avrupası'ndan müstakil bir coğrafi konumda bulunması ve adalar ülkesi olması onun yüzyıllarca Kıta Avrupası'ndaki güçler dengesinin sürdürülerek Avrupa'nın önüne geçilmesine, özellikle Avrupa anakarası ve kıyılarının tek bir askeri güç altında birleştirilmesinin engellenmesine yönelik geleneksel bir politikayı sürdürmesine neden olmuştur.⁴⁶

⁴³ Tandoğan 2013, 218-225.

⁴⁴ Tandoğan 2013, 221.

⁴⁵ Johnson 2003, 1.

⁴⁶ Mackinder 2013, 126-127.

Ona göre İngiltere'nin Kolomb sonrası dönemde "okyanus yollarının sonunda" yer alan bu coğrafi konumu, stratejik bakımdan Britanya'nın esas gücünü oluşturmaktadır.⁴⁷ Sanayinin gelişim süreci bakımından da Britanya, Avrupa ülkelerinden ileride olmuştur. Bu durumun iki sebebi Britanya'nın deniz aşırı ticaretten bol miktarda sermaye elde etmesi ve Avrupa ülkelerinin içindeki despotizm-özgürlük taraftarları arasındaki savaşları desteklemesidir.⁴⁸ Bu bakımdan I. ve II. Dünya Savaşları'nın İngiltere açısından en önemli sebeplerinden biri, Kıta Avrupası'nda güçler dengesinin bozulmaması ve deniz aşırı ticaretteki üstünlüğünü muhafaza ederek güçlü konumunu devam ettirme isteği olmuştur.

Mackinder'e göre modern İngiltere'nin en önemli özelliği ada ülkesi ve bir deniz gücü olması yanında, hem orduya hem de ticarete dayanmasıdır. Ona göre deniz gücünün uzun ve uzak mesafelere erişebilmesi, hareket serbestliği, binlerce gemiye, okyanus boyunca uzanan ikmal noktalarına ve iki-üç ülkeye bedel bir donanmaya sahip olması ve imparatorluğun insan gücü İngiltere'nin çok büyük bir deniz gücü olmasını sağlamıştır.⁴⁹ 1905 yılındaki konuşmasında Mackinder; o tarihlerde büyük güçlerin tamamının filolar inşa ettiklerini, Avrupa ülkelerinin yarısının açık denizlerde topraklar elde etmek için harekete geçmiş bulduklarını, Atlantik'in diğer yarısında da büyük bir deniz gücünün (ABD) büyümekte olduğunu ve ondan daha az olmayan bir güce sahip olmanın çok önemli olduğunu vurgulamıştır.⁵⁰ Ona göre İngiltere'nin en önemli silahları deniz gücü ve sermayedir. 1846 yılındaki sınai üstünlüğü ile İngiltere, bu iki silahı kullanarak serbest ticaretin hâkim olduğu bir dünyada evrensel ve dünya çapında imalatçılara ve kapitalistlere; diğer ırklar ise İngilizler için çalışan çiftçilere dönüşebilirdi. Ancak diğer ırklar gözlerinin açılmasıyla birlikte zenginliklerini korumayı tercih etmişlerdir.⁵¹ Dolayısıyla Britanya'nın üstünlüğünün muhafaza edilebilmesi için donanma gücü, barış zamanlarında da en az savaş zamanlarında olduğu kadar operasyonel olmalıdır.⁵²

I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki yıllarda İngiltere bir yandan eski sömürgelerini korumaya çalışırken diğer yandan da Ortadoğu'da yeni topraklar elde etmeye çalışıyordu. II. Dünya Savaşı'na kadar devam eden süreçte ise İngiltere hâkimiyeti altındaki ülke ve bölgelerde birçok sorunla karşılaşmış, bu alanlarda varlığını devam ettirebilmek için çeşitli yollar deneyerek mücadele etmek zorunda kalmıştır.

19. yüzyılda sanayileşmenin hız kazanması ve bunun sonucunda artan sömürgecilik faaliyetleri, ülkelerin çeşitli şekillerde bloklaşmalarına ve aralarındaki çatışma konuları ve alanlarının artmasına da neden olmuştur. Dolayısıyla sömürgeci ülkeler arasında çıkacak herhangi bir anlaşmazlığın bir patlama ile sonuçlanması mümkündür. Gerçekten de 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdının Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi ile bloklaşmaların belirginleşmesiyle, Avrupa bir hafta gibi kısa bir zaman içinde dünya çapında bir savaşın içerisine sürüklenmiştir.⁵³ Dört yıl süren savaş Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya (savaş başladıktan sonra İtilaf Devletleri grubuna geçti), Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'dan oluşan İttifak Devletleri karşısında İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan (savaş başladıktan sonraki safhalarda İtalya ve ABD de bu gruba katılmıştır) İtilaf Devletleri'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Savaş sırasında özellikle İngiltere'nin başını çektiği ülkeler, paylaşım konu olan toprakların savaştan sonraki paylaşılma şekillerine dair çeşitli antlaşmalar yapmışlardır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin yani Anadolu ve Ortadoğu'nun paylaşılmasına dair İngiltere, Fransa ve Rusya arasında savaş sırasında çeşitli antlaşmalar yapılmıştır. Buna rağmen savaş sonucunda pastadan en büyük payı alan, yani en fazla manda ve himaye elde eden ülke tartışmasız bir şekilde İngiltere olmuş, Afrika ve Ortadoğu'da imparatorluğunu genişletmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'daki İngiliz egemenliği; bölgenin siyasi coğrafya, politika, nüfus, ekonomi, sınırlar, yönetim biçimi gibi özelliklerini günümüze kadar devam edecek biçimde şekillendirmiştir. Bu dönemden itibaren Irak, İran, Filistin, Ürdün, Mısır, Arabistan, Umman, Aden-Yemen ve Körfez ülkeleri üzerindeki İngiliz etkisi, hâkimiyeti ve/veya yönlendirme gücü giderek artmıştır.

⁴⁷ Mackinder 2013, 128.

⁴⁸ Mackinder 2013, 131-132.

⁴⁹ Mackinder 2013, 139-140.

⁵⁰ Mackinder 2013, 143-144.

⁵¹ Mackinder 2013, 147.

⁵² Mackinder 2013, 157.

⁵³ Armaoğlu 2016, 95.

İngiliz sömürgeciliği ve emperyalizminin oluşması, yerleşmesi ve gücünü 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettirmesinde ticari şirketlerin rolü de oldukça büyüktür. Başlangıçta (16.yy) bu şirketlerin kurulması devlet eliyle değil kişisel ortaklıklar şeklinde olmuştur. Bu anonim ortaklıklar kâr ve riskin paylaşıldığı kişisel ortaklıklar şeklindeydi. Ancak her şeye rağmen bu şirketler koloni kurmak ve ticaret için İngiliz yasalarına uymak, kraliyete sadık kalmak⁵⁴ ve kraldan “charter” yani berât almak zorundaydılar. Berâtları veren kral, koloniler üzerinde son kararı verme yetkisini elinde bulunduruyordu.⁵⁵

Afrika ve Asya'nın sömürgeleştirilmesinde United African Company, Royal Niger Company, British South Asia Company ve British East African Company⁵⁶, Levant Company, East India Company; Amerika'da London Company, Plymouth Company, Massachusetts Bay Company⁵⁷ gibi şirketler İngiliz sömürgeciliğinin aşamalı ve sistemli bir şekilde gelişmesini sağlayan temel araçlar olmuşlardır. Bu şirketler özellikle İngiliz sömürgeciliğinin devlet eliyle daha sistemli hale getirilmediği 17. yüzyıl başlarına kadar sömürgecilik faaliyeti gösterdikleri ülkelerde kendi kanunlarına, bütçelerine, güvenlik güçlerine sahip olmuşlar ve çeşitli diplomatik ilişkiler geliştirmişlerdir.⁵⁸ Örneğin bunlardan Doğu Hindistan Şirketi'nin (East India Company) zamanla şubeleri arttıkça ve faaliyet gösterdiği Hindistan, Çin, Kore gibi ülkelerin önemi arttıkça; kraliyet tarafından atanmış ve geniş yetkilerle donatılmış bir “genel vali” tarafından yönetilerek bölge idaresi İngiliz devleti tarafından ele alınmıştır.⁵⁹ Dolayısıyla bu yapılar ticari bir şirketten ziyade bir idari kuruma dönüşmüştür. Böylece 1800'lü yıllardan itibaren Doğu Hindistan Şirketi ve Hindistan siyaseti bütünüyle İngiliz hükümetinin kontrolü altına girmiştir. Dolayısıyla başlangıçta kişisel ortaklıklar şeklinde kurulan şirketlerin faaliyet sahaları giderek genişlemiş ve şirketler birer idari kuruma dönüşerek kraliyete geçmiştir. Söz konusu topraklar doğrudan kral tarafından atanan genel valiler tarafından yönetilmeye başlanarak birer sömürge ülkesi haline getirilmiştir.

Şirketler aynı zamanda sömürülen ülkelere göçmenler de taşıdılar. Kuzey Amerika'da faaliyet gösteren London Company, Plymouth Company, Massachusetts Bay Company gibi şirketler İngiliz adalarından Amerika'ya göçmenler taşıyarak ve burada ekonomik, siyasal, hukuki faaliyetlerde bulunarak ABD'nin bugünkü eyaletlerinin temeli olan kolonileri oluşturmuşlar, Amerika'daki İngiliz varlığını artırmışlardır.⁶⁰ Yine Afrika ve Asya'da çeşitli sömürge ülkelerinde faaliyet gösteren İngiliz şirketleri çalışanları bu topraklara yerleşerek, kendilerine yerli halktan izole Avrupalı yaşam alanları oluşturduklar. Buna göre sömürgeci ülkeler tarafından inşa edilen yeni şehirler, kara ve demir yolları, limanlar, hastaneler ve okullar tamamıyla o ülkedeki sömürgecilere hizmet vermiş ve bunlardan yerliler hiçbir şekilde istifade edememiştir.⁶¹

İngiliz ticaret şirketleri, İngiliz devletinin ve kraliyetinin sömürge ülkelerindeki eli olmuştur. Bu şirketlerdeki bireysel ortaklıklar kuruluşundan kısa bir süre sonra kraliyete geçmiş, doğrudan kral tarafından atanan genel valiler tarafından yönetilen ülkeler birer sömürge haline getirilmiştir. Dolayısıyla İngiliz devletinin dünyanın en büyük imparatorluğuna dönüşmesinde İngiliz ticari şirketlerinin rolü oldukça önemliydi.

20. yüzyıla gelindiğinde Ortadoğu kaynaklarını çıkarmak, işlemek ve dağıtmak için bu kez petrol şirketleri sahneye çıkmıştır. Petrol ve petrolden elde edilen onlarca yan ürüne dayalı üretim, Batılı ülkelerin büyük petrol şirketleri arasında giderek kızışan bir ekonomik ve siyasi yarış haline gelmiştir. Ekonomisi, sanayisi ve donanma gücü gitgide daha çok petrole dayalı hale gelen İngiltere'nin kendi ülkesinde petrol kaynağı mevcut değildi ve bu yüzden petrol bakımından başka ülkelere bağımlı olmak zorundaydı. İngiltere, kömürün yerinin petrol tarafından kolaylıkla doldurulduğunu hatta petrolün daha avantajlı olduğunu görmesiyle birlikte birçok maden mühendisi ve jeoloğunu Avrupa,

⁵⁴ Doğan 2007, 99-100.

⁵⁵ Nevins ve Commager 2017, 29.

⁵⁶ Kavas 2009, 396.

⁵⁷ Nevins ve Commager 2017, 29-30.

⁵⁸ Kavas 2009, 396.

⁵⁹ Gökkaya ve Yeşilbursa 2008, 165-166.

⁶⁰ Nevins ve Commager 2017, 29-30.

⁶¹ Kavas 2009, 396.

Orta Doğu, Afrika ve Orta Asya'ya araştırma yapmaya göndermiştir. Yapılan araştırmalar ile İngilizler petrol yataklarının çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Ortadoğu topraklarında olduğunu tespit etmiştir. Bu dönemde ABD, Fransa, Almanya gibi ülkeler de Ortadoğu'nun petrol açısından önemini farkına varmış ve bu bölge Batılı sömürgeci güçlerin kendi aralarındaki güç mücadelelerine sahne olmuştur.⁶² I. Dünya Savaşı yıllarında bölgedeki petrol alanlarının büyük bir kısmına yerleşen İngiltere özellikle İran, Irak, Kuveyt, Katar, Umman ve sonradan Birleşik Arap Emirlikleri'ni oluşturan şeyhliklerin petrol imtiyazlarını elde eden tekel durumundaydı. Sonraki süreçte de petrol imtiyazları konusundaki bu üstünlüğünü Suudi Arabistan ve Bahreyn dışındaki bölge ülkelerinde önemli ölçüde muhafaza eden İngiltere sahip olduğu ve kurduğu birçok petrol şirketi eliyle bu faaliyetlerini yürütmüş, mandalaştırdığı devletlere bağımsızlık verse de imtiyazlar konusundaki avantajlarını devam ettirmiştir. Anglo-Iranian Oil Company, Iraq Petroleum Company, Kuwait Oil Company, British Petroleum Company, Royal Dutch Shell gibi petrol şirketleri vasıtasıyla İngilizler bölge petrolerinden oldukça uzun bir süre boyunca en çok faydalanan ülke olmuştur. Bu petrol şirketlerinin faaliyetleri, bölge ülkelerini manda ve himayesi altına alarak yöneten İngiliz siyasi ve askeri görevlilerinin faaliyetleri ile mümkün olmuştur.

II. Dünya Savaşı'na giden süreçte savaşın nedenlerine bakıldığında öncelikle I. Dünya Savaşı sonucunda yapılan, yenik devletler için şartları oldukça ağır olan barış antlaşmalarının aslında II. Dünya Savaşı'nın nedenleri arasında olduğu görülmektedir. 1929 yılına kadar barışın yerleştirilmesi, silahsızlanma faaliyetleri, galip devletlerin kurduğu yeni düzenin yerleştirilmesi dönemin hâkim görüntüsüdür. 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Buhranı hemen hemen dünyanın her yerini etkilemiş, ekonomik sıkıntılar siyasal buhranların da ortaya çıkmasına neden olarak II. Dünya Savaşı'nın yolunu açmıştır.⁶³ Almanya'da Nazi Partisi'nin iktidara gelişi; İtalya, Japonya ve Almanya'nın saldırgan ve yayılcı tutumu, yine bu ülkelerin I. Dünya Savaşı sonundaki kendilerini sınırlandıran antlaşmalardan kurtulmak isterken galip devletlerin statükoyu muhafaza etmek istemesi gibi sebepler de II. Dünya Savaşı'nın önünü açmış oldu. Savaş sırasında Almanya İngiltere'yi hava bombardımanı altına almış (İngiltere ada ülkesi olduğundan öncelikle karadan çıkarma yapmak Almanya tarafından riskli görülüyordu), bu bombardıman 13 Ağustos-31 Ekim 1940 tarihleri arasında gerçekleşmişti. Muharebeyi Almanya'nın daha fazla zâiyat vermesiyle İngiltere kazandı.⁶⁴ 1943 yılından itibaren savaşın İngiltere, Sovyetler Birliği, ABD, Fransa ve Çin'den oluşan Müttefikler'in lehine dönmesiyle bu ülkeler savaş sonrası düzeni planlamak amacıyla konferanslar düzenlediler. Almanya'nın işgal edilip Berlin'in ele geçirilmesiyle Almanya 7 Mayıs 1945'te teslim oldu. Böylece savaş sona erdi.⁶⁵

II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreç İngiliz emperyalizmi açısından iki önemli olgu ile karakterize edilebilir: Manda ve sömürgelerin birer birer bağımsız olması ve süper güç olma durumunun ABD'ye geçmesi. İngiltere kısa aralıklı iki dünya savaşı ile ekonomik, sosyal, askeri anlamda büyük yaralar almış ve savaştan sonra kendi yaralarını sarma çabalarına ağırlık vermiştir. Böylece günümüze kadar devam eden, ABD'nin dünya siyasi arenasında ön plana çıktığı bir dönem başlamıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve Sovyetler Birliği arasında siyasal, ekonomik, askeri ve teknolojik birçok alandaki mücadeleyi kapsayan Soğuk Savaş dönemi başlamıştır.

İmparatorluk kavramı İngiliz kimliğinde önemli bir yere sahip olduğundan bu imparatorluğun dağılması da önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁶⁶ İmparatorluk 1922'de Mısır, 1932'de Irak, 1946'da Ürdün, 1947'de Hindistan ve Pakistan, 1948'de İsrail, 1953'te Sudan, 1967'den sonra Afrika'daki sömürgelerinin büyük bir kısmı ve 1971'de Körfez şeyhliklerinin bağımsızlığını tanımıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta daha önce de bahsedildiği gibi siyasal bağımsızlığın, ekonomide veya dış politikada bağımsızlık anlamına gelmediğidir. Dolayısıyla İngiltere, yukarıda zikredilen tarihlerde bağımsızlık verdiği ülkelerin ekonomi, dış politika gibi alanlarında uzun yıllar daha etkisini sürdürmüştür. Örneğin Mısır 1922 gibi erken bir tarihte İngiltere'den bağımsızlığını kazanmışsa da bu ülkedeki İngiliz kontrolü ve işgali 1956 yılına kadar devam etmiştir. Irak 1932 yılında bağımsız

⁶² Akkaya 2016, 8-9.

⁶³ Armaoğlu 2016, 208.

⁶⁴ Armaoğlu 2016, 332.

⁶⁵ Armaoğlu 2016, 362.

⁶⁶ Black 2019, 201.

olmasına rağmen ülke üzerindeki İngiliz kontrolü 1958 yılına kadar⁶⁷ sürmüştür. Buradan da anlaşılmaktadır ki İngiltere'nin manda ve sömürgelerine bağımsızlık vermesi o ülkenin kendi kaderini kendisinin tayin etmesi anlamına gelmemektedir. Aksine İngiltere, manda ve sömürgelerini daha kolay ve daha az masrafla yönetebilmek için bu ülkelere siyasi bağımsızlık vererek iç işlerini kendilerinin idare etmesine izin vermiş, işbirliği yaptığı yerli yöneticiler sayesinde ve İngiliz danışmanlar atayarak eski manda ülkelerin ekonomi, dış politika, savunma gibi alanlarını tamamıyla kendi menfaatleri doğrultusunda yönetmiş ve yönlendirmiştir. Bu konuda basit bir örnek olarak İsrail'in bağımsızlığını ilanından sonraki süreçte başlayan Arap-İsrail Savaşı'nda nerdeyse bütün Arap devletlerine karşı savaşıyan İsrail'in savaştan galip çıkmasında, Arap ülkelerinin yönetiminde bulunan bazı yöneticilerin İngilizlerle olan ilişkileri de önemli rol oynamıştır.

1960'lı yıllar İngiltere'nin Aden, Körfez ülkeleri ve genel olarak Ortadoğu'daki birçok himayesinden çekildiği veya çekilmeye hazırlandığı yıllar olarak ön plana çıkmaktadır. ABD'nin ise bölgedeki varlığının giderek arttığı dikkat çekmektedir. Bu devre dışı İngiltere'nin bölgedeki tüm çıkar alanları ve konularından vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Örneğin 1971 yılında Körfez ülkelerinden çekilen İngiltere bu ülkelerle ekonomik, askeri, siyasi ve kültürel işbirliğini devam ettirmiştir. Nitekim Körfez ülkeleri ile İngiltere arasındaki ilişkiler ABD ile olandan çok daha eskiye ve daha sağlam temellere dayanmaktadır. Söz konusu ülkelerin devletleşme süreçleri İngiliz himayesinde gerçekleşmiş, ekonomisi ve güvenliği İngiliz danışmanlığında idare edilmiştir. Öyleyse bu yapısal birliktelik ve işbirliğinin İngiltere'nin Körfez'den fiziki olarak çekilmesi ile son bulacağı düşüncesi gerçeği yansıtmamaktadır. Postkolonyalizm olarak adlandırılan bu vakıa, İngiltere'nin çekilme sonrasındaki Körfez ve Ortadoğu politikalarında açıkça müşahede edilmektedir.

1968 yılının Ocak ayında İngiltere'de Harold Wilson yönetimindeki İşçi Partisi hükümeti, İngiliz kuvvetlerinin Körfez'de kalmasının gerektirdiği yılda 12 milyon sterlinlik harcamayı ülkenin artık karşılayamadığını ve bu yüzden 1971 yılı sonuna kadar İngiliz ordusunu Körfez'den geri çekeceğini açıklamıştı. 1966-1967'de açıklanan ve mali nedenlerle yapılmış olan Aden, Singapur ve Malezya'dan çekilmeyi de içine alan genel "Süveyş'in Doğusu" geri çekilme planının bir parçası olan Ortadoğu'dan çekilme kararının temel dayanağı, İngiliz ekonomisinin kötü durumda olduğu ve giderlerin bir an önce düşürülmesi gerekliliği olarak öne sürülmüştü. İngiltere'de kullanılan petrolün yaklaşık yarısı Körfez'den gelmekteydi ve 2 milyar sterlin değerindeki Körfez petrolü karşılığında 12 milyon sterlinlik harcama oldukça karşılanabilir bir miktardı. Çekilme kararı parlamentodaki muhafazakâr muhalefeti, Körfez yöneticilerini ve ABD hükümetini şaşkınlığa uğratmıştı. Özellikle Abu Dabi, Dubai, Kuveyt ve Katar yöneticileri, koruyucuları olan İngilizlerin bölgeden çekilmemesi için İngiltere'nin Körfez'deki askeri varlığının devam etmesi karşılığında bu varlığın bedelini ödemeyi teklif etmişler, ancak İşçi Partisi hükümeti bunu kabul edilmez bulmamıştır. 1970 yılındaki seçimlerde Muhafazakâr Parti lideri Edward Heath başbakan olduğunda, Körfez'deki bağımsızlık beklentilerinin ve geri çekilme hazırlıklarının İngiltere'nin söz konusu karardan vazgeçemeyeceği kadar ilerlemiş olduğunu görmüştü. Bu yüzden geri çekilme planlandığı gibi devam etmek zorunda kalmıştır.⁶⁸

Söz konusu çekilmeyi engelleyemese de İngiltere bölgedeki varlığını belli bir seviyede tutmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Başbakan Heath 1971'den sonra Hint Okyanusu'nun güvenliği konusunu incelemek üzere bir çalışma grubu oluşturdu. Grubun, Amerika'nın Hint Okyanusu'ndaki askeri varlığının artırılmasının teşvik edilmesini tavsiye etmesi üzerine bundan sonraki birkaç yıl içinde İngiltere ve ABD arasında sürdürülen müzakereler, 1977'de Hint Okyanusu'ndaki Diego Garcia'da⁶⁹ bir Anglo-Amerikan hava ve deniz üssünün kurulmasına evrildi. Bu üs Körfez petrol sahalarının korunması, Körfez petrolünün taşındığı stratejik hatların denetlenmesi ve Hint Okyanusu bölgesinde varlığını gitgide daha çok hissettiren Sovyet deniz varlığının dengelenmesi gibi görevleri yerine getirmekteydi. İngiltere'nin Körfez'den çekilmesini telafi edecek bir diğer girişimi ise Başbakan Heath'in Körfez hükümdarlarına İngiliz deniz ve hava yardımı, liderlik, askeri eğitim ve bunun dışındaki askeri destek biçimlerine yardımcı olmak için "kredi hizmet görevlileri" sağlayan savunma antlaşmalarını; yani İngiliz danışmanlığı ve işbirliğinin devamını teklif etmesidir. Tüm

⁶⁷ Erenler 2016, 150.

⁶⁸ Onley 2009, 21-22.

⁶⁹ Britanya Hint Okyanusu Toprakları'nın bir adası.

bunların sonucunda denilebilir ki İngiltere'nin 1971 yılının sonlarında Körfez şeyhliklerinden çekilmesi çok da önemli bir gelişme değildi.⁷⁰

Bu önemsizlik söz konusu devletlerin resmi bağımsızlıklarının tanınmasından değil, resmi bağımsızlıklarını kazansa da ekonomik, askeri ve siyasi bakımdan İngilizler tarafından asiste edilmeye devam edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan Körfez ve Hint Okyanusu güvenliğini ABD'ye devretse de İngiltere'nin bölge ülkeleriyle olan ilişkileri ve bu devletlerin iç siyasal, ekonomik, askeri yapıları üzerindeki etkisinin büyüklüğü nedeniyle, bölgedeki ve bölge ülkelerindeki ağırlığı daha sağlam temellere dayanmaktadır. Nitekim İngiltere'nin Körfez devletleri ile dostluk antlaşması imzalaması, bu ilişkilerin devamını teminat altına almıştır. Ayrıca Körfez ülkelerindeki İngiliz kolonyal memurlarının bağımsızlık sonrasında bu ülkelerde büyükelçilik ya da yeni kurulan hükümetlerde danışmanlık görevlerine getirilmeleri, mevcut ilişkilerin yenilenen bir hukuki çerçevede kesintiye uğramadan, yalnızca isim değişikliği ile devam ettiğini göstermektedir.⁷¹ Yine bağımsızlıklarından sonra birçok ülkenin yönetiminde İngiliz danışmanlar, güvenlik personeli ve askeri eğitim veren İngiliz askerleri görev yapmaya devam etmiştir. Buna ilaveten İngiltere'nin bölgedeki petrol çıkarları da varlığını devam ettirmiştir. Bugün İngiltere ve özellikle Londra, petrol zengini Körfez ülkelerinin bu gelirlerini yatırıma dönüştürdüğü ilk duraktır. Dolayısıyla İngiltere'nin özellikle Körfez devletleri ile olan ilişkileri ve ortaklığı, karşılıklı olarak ileri bir düzeyde devam etmektedir.

II. Dünya Savaşı bittiğinde Britanya hâlâ dünyanın en büyük imparatorluğu olma özelliğini muhafaza ediyordu. 1947 yılında Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalan imparatorluk, bundan sonra sömürge topraklarının büyük bir kısmından çekilmiş veya çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çekilmede İngiltere'nin emperyal, ekonomik, askeri ve siyasi gücünün giderek azalması ile iç sorunlarıyla ilgilenmek durumunda kalmasının yanında, ABD'nin giderek dünyanın en büyük gücü olma konumunu Britanya İmparatorluğu'ndan alacak güce ulaşması da etkilidir. Her ne kadar imparatorluğun varlığını sürdüreceğine olan inanç Hindistan'ın kaybedilmesinden sonra da varlığını sürdürse de 1956 yılındaki Süveyş Krizi ile zayıflayarak hükümetin tutumunun değişmesine sebebiyet vermiştir. 1971'de Basra Körfezi ve çevresinden çekilen İngiltere, 1833 yılından beri İngiltere'nin elinde olan Falkland Adaları konusunda Arjantin ile dönem dönem anlaşmazlıklar ve hatta çatışmalar yaşasa da adalar yine de İngiltere'de kalmıştır. 1997 yılında İngiltere Hong Kong'u Çin'e geri vermiştir. Avrupa içerisinde ise İngiltere, 20. yüzyılın ortalarından itibaren Sovyet tehdidiyle mücadele konusunda Batı Bloku'nun en önemli aktörlerinden biri olmuştur. NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) ve BM (Birleşmiş Milletler) örgütlerinin kurucu üyelerinden biri olan İngiltere aynı zamanda BM'nin daimi üyelerinden biri olarak oldukça avantajlı bir konumdadır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren fiili anlamda Ortadoğu'dan çekilen, 1960 ve 1970'li yıllarda Süveyş'in doğusundaki garnizonlarını ve üslerini boşaltarak yerini ABD'ye devreden İngiltere, ABD liderliğindeki koalisyonda yerini alarak 1990'lı yıllarda Ortadoğu'ya geri dönmüştür.⁷²

İngiltere'nin 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Afrika'da sömürgelerinden çekilmesi de; onun bu ülkelerdeki ekonomik, siyasi ve askeri çıkarlarının tamamıyla son bulduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim gelişmiş ekonomiler olan Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa gibi ülkelere ait çok uluslu şirketler, Afrika'ya doğrudan yabancı yatırımların çok büyük bir kısmını elinde tutmaya devam etmektedir. İngiltere 2011-2016 yılları arasında Afrika'daki en büyük yabancı yatırımcı ülkeler sıralamasında 55 milyar dolarlık yatırımla, 57 milyar dolarla birinci sırada gelen ABD'den sonra kıtadaki en fazla doğrudan yatırımı olan ikinci ülke olmuştur. İngiliz yatırımlarının toplam büyüklüğü ve 57 milyar dolarla birinci sırada gelen ABD ile arasındaki farkın azlığı, İngiltere'nin kıtadaki ekonomik varlığının boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.⁷³ İngiliz şirketlerinin yatırımları dışında askeri ve ekonomik-ticari antlaşmalar ve kıta ülkelerinde çeşitli askeri ve eğitim kamplarının⁷⁴

⁷⁰ Onley 2009, 22-23.

⁷¹ Onley 2009, 23; Bölme ve Çavuşoğlu 2020, 53.

⁷² Black 2019, 200-202.

⁷³ UNCTAD 2018, <https://unctad.org/press-material/wir-foreign-direct-investment-africa-fell-21-2017-says-united-nations-report> (15.11.2022).

⁷⁴ Demirtaş 2021, 55.

kurulması, kıta ülkelerinin çeşitli iç sorunları ve çatışma çözümlerinde İngiltere'nin müdahil olmaya çalışması; Afrika'daki İngiliz etkisinin sona ermediğini göstermektedir.

İngiltere, imparatorluk dağıldıktan sonra eski gücünü korumak için İngiliz Milletler Topluluğu adında bir organizasyon ile etkisini sürdürmek istemiştir.⁷⁵ İngiltere esasında 1926 yılında Kanada, Avustralya gibi “beyaz dominyon”larını bir araya getirmek için kurmuş olduğu İngiliz Milletler Topluluğu'na (Commonwealth) II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsız olan diğer sömürgelerinin birçoğunun da katılmasını sağlamıştır.⁷⁶ İngiliz Milletler Topluluğu da farklı çıkarlardan oluşan gerçekler yüzünden kendinden bekleneni verememiştir.⁷⁷ İngiltere eski gücüne kavuşamamış ve süper güç olma durumunu ABD'ye kaptırmış olsa da eski sömürgeleri üzerinde belirli bir seviyedeki nüfuza (ekonomik, diplomatik vs.) hala sahiptir. 20. yüzyıla kadar devam eden doğrudan sömürgeciliğin, manda ve himayeciliğin biçim ve yöntem değiştirmiş hali bugün eski sömürgeci güçlerin neokolonyal politikalarıyla ifade bulmaktadır. 20. yüzyılın en büyük emperyal gücü olan İngiltere; dünyanın büyük bir bölümünde süper güç olma durumunu ABD'ye bıraksa da özellikle eski sömürge, manda ve himayelerinde hala perde gerisinde ABD'den çok daha önemli bir aktör konumundadır. Ayrıca bugünkü dünyaya ve siyasal sınırlara şeklini veren en önemli güçlerden biri olarak İngiltere'nin bu faaliyetlerinin etkileri günümüzde hala devam etmektedir.

Sonuç

İngilizler sömürgecilik tarihinde İspanyol ve Portekizlerden sonra ortaya çıksa da dünyanın çeşitli bölgelerindeki sömürgelerde ve denizlerde hâkimiyeti kısa sürede ele geçirmiştir. İngiliz sömürgeciliği ve emperyalizminin harekete geçirici motivasyonları esas olarak ekonomik-ticari olsa da askeri ve stratejik çıkarlar ve dini motivasyonlar da önemli ölçüde rol oynamıştır. Özellikle sanayisi için hammadde kaynaklarına ve sanayi ürünleri için pazarlara ihtiyaç duyan İngiltere; bunun için dünyanın farklı bölgelerindeki ticaret güzergâhlarını, limanları, ikmal duraklarını, bölge, ülke ve denizleri hâkimiyeti altına almıştır. 16. yüzyıla kadar daha çok yollar ve ticari amaçlar ile hareket eden İngiltere'nin bu ilgisinin kapsamı Kraliçe I. Elizabeth döneminde genişlemiştir. Böylece başlangıçta korsanlık faaliyetleri ile başlayan imparatorluk faaliyetleri zamanla korsanlara “izinli korsan” ruhsatı verilmesi, sömürgelerde faaliyet gösteren İngiliz şirketlerine “berat” verilmesi ve Doğu Hindistan Şirketi gibi İngiliz şirketlerinin faaliyete geçmelerinden bir süre sonra İngiliz hükümetine geçmesiyle; Britanya dünyanın en fazla toprağı elinde bulunduran sömürge imparatorluğu durumuna gelmişti. 1700 yılında Britanya, dünyanın en büyük deniz gücü durumundaydı. 1776'da Amerika'nın kaybedilmesiyle Hindistan, Karayip adaları, Avustralya ve sonraki süreçte Afrika ve Ortadoğu'da genişlemeye başlamıştır. Bunun için Fransa, Rusya ve Almanya gibi rakipleriyle dünyanın çeşitli bölgelerinde emperyal rekabete girişse de kazanan ve hâkimiyet alanını genişleten çoğunlukla İngiltere olmuştur. Özellikle Kraliçe Victoria (1837-1901) döneminde hem İngiliz yayılcılığının alanı çok genişleşmiş hem de İngiliz emperyalizmi esas manasına kavuşmuştur.

İngiliz emperyalizminin savunucuları ve teorisyenlerinden Mackinder ve Raleigh; İngiltere'nin en önemli özellikleri olan ada ülkesi olması, deniz gücü olması ve gücünün hem orduya hem de ticarete dayanması; onun emperyal bir güç olma özelliğini pekiştirerek rakiplerinden daha büyük bir güce sahip olmasını gerektirdiğini, denizlere hâkimiyetin ticarete, dünya zenginliklerine ve en sonunda dünyaya hâkim olmak anlamına geldiğini savunuyordu. Nitekim İngiltere'nin izlediği emperyal politikalar da bu teorisyenlerin fikirlerinin uygulamalı hali olduğu anlamına gelmektedir.

Avrupa ülkelerinin sanayileşmeleri ile özellikle 19. ve 20. yüzyılda Afrika'daki hammadde kaynakları büyük önem kazanmıştır. Nitekim 1884-1885 yıllarındaki Berlin Konferansı Avrupalı güçlerin bu kıtayı paylaştığı konferans olması özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Böylece Afrika'daki sömürgelerini artıran İngiltere I. Dünya Savaşı yıllarında özellikle Ortadoğu'daki hâkimiyet alanını genişleterek bu bölgeden Hindistan yolunun güvenliği, diğer sömürgelerine erişim, zengin petrol kaynakları, Doğu-

⁷⁵ Black 2019, 201.

⁷⁶ Betts 2018, 65-66.

⁷⁷ Black 2019, 201.

Batı ticaretinin düğüm noktası olması gibi birçok avantajıyla çeşitli çıkarlar elde etmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkelere bağımsızlığını kolaylıkla veren İngiltere, bu ülkeleri İngiliz Milletler Topluluğu çatısı altında toplayarak söz konusu devletler üzerindeki nüfuzunu önemli ölçüde korumayı başarmıştır. Yine 20. yüzyılda İngiltere'nin Afrika ve bazı Ortadoğu ülkelerinden zorla çıkarılma veya kendi kararıyla planlı çekilmesi, eski sömürge ülkeleri üzerindeki nüfuzunun ve çıkarlarının da sona erdiği anlamına gelmemektedir. Her ne kadar II. Dünya Savaşı'ndan sonra süper güç olma durumunu ABD'ye devretmiş olan İngiltere; II. Dünya savaşı ile ekonomik, askeri, sosyal alanlarda yaralar almış, sömürgelerine bağımsızlık vermiş veya vermek zorunda kalmış olsa da eski sömürge ülkeleri üzerinde siyasi, askeri, ekonomik açılardan birçok çıkar alanına sahip olmayı sürdürmektedir. Neokolonyalizm adı verilen bu yeni sömürgecilik biçimi, doğrudan asker veya yönetici bulundurmak yerine eski sömürge ülkelere bağımsızlık vererek bu ülkelerde çeşitli alanlardaki çıkarların sürdürülmesi şeklinde devam etmektedir.

Kaynakça

- Akkaya, A. (2016). Geçmişden Günümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=OykDDeWBWTL9-Wm52sZBrN_UWn1tJSbeLMIHUofTvDfK5FFQjaaHfgTI7cOQLUA8
- Armaoğlu, F. (2016). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi. (21. Baskı). İstanbul: Timaş.
- Bayur, Y. H. (1950). Hindistan Tarihi (Cilt 3). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Betts, R. F. (2018). Dekolonizasyon. Yusuf Yazar (Çev.). İstanbul: Büyüyen Ay.
- Black, J. (2019). Kısa İngiltere Tarihi (4. Baskı). E. Duru (Çev.). İstanbul: Say.
- Bölme, S. M. ve Çavuşoğlu, E. (2020). Yeni İngiliz Kolonyalizmi: Çekilme Sonrası İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki Nüfuz Politikası (1971-1991). Uluslararası İlişkiler, 17(65), 47-61.
- Cannadine, D. (2001). Ornamentalism, How the British Saw Their Empire. New York: Oxford University.
- Demirtaş, M. S. (2021). Kıta Dışı Aktörlerin Afrika'daki Askeri Üsleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=9MiDp3x86xrwjpi5-14w-aT-yJO7VZLKONqZH0L1Kd-rK50onSLJw7IUKeJfWVM6>
- Doğan, M. (2007). İngiltere'nin Amerika'da Uyguladığı Sömürge Siyaseti (1620-1774). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Doğan, O ve Erdoğan, A. (2017). XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 16(3), 839-847.
- Erçin, A. (2017). İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858). Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi, 4(2), 111-133. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/383782> (Erişim Tarihi 19 Mart 2020).
- Erenler M. (2016). Irak, Hasan Öztürk (Ed.), Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi içinde (s. 135-179). İstanbul: Bilgesam.
- Ferguson, N. (2011). İmparatorluk, Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı. Nurettin Elhüseyni (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Ferro, M. (2002). Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi, 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl. M. Cedden (Çev.). Ankara: İmge.
- Fromkin, D. (2018). Barışa Son Veren Barış (7. Baskı). M. Harmancı (Çev.). İstanbul: Epsilon.
- Gökkaya, K. ve Yeşilbursa, C. C. (2008). Yeni ve Yakınçağ Tarihi. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özcan, Azmi. (2000). İngiliz Doğu Hindistan Şirketi. TDV İslam Ansiklopedisi içinde. (Cilt.22, s. 294-295), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Johnson, R. (2003). British Imperialism. London: Palgrave.
- Kulke, H. ve Rothermund, D. (2001). Hindistan Tarihi (1. Baskı). Müfit Günay (Çev.). Ankara: İmge.
- Loomba, Ania. (2000). Kolonyalizm Postkolonyalizm (1. Baskı). Mehmet Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Mackinder, H. J. (2013). Tarihin Coğrafi Kalbi. (Haz.) Kadir Yılmaz. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Münkler, H. (2012). İmparatorluklar, Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı. (2.

Baskı). Z. Aksu Yılmaz (Çev.). İstanbul: İletişim.

Nevins, A. ve Commager, H. S. (2017). ABD Tarihi (9. Baskı). Halil İnalçık (Çev.). Ankara: Doğu Batı.

Onley, J. (2009). Britain and the Gulf Shaikhdoms, 1820–1971: The Politics of Protection (Occasional Paper No. 4). Doha: International and Regional Studies Georgetown University School of Foreign Service in Qatar.

Özey, R. (2007). Okyanusya Coğrafyası. İstanbul: Aktif.

Said, E. W. (1995). Kültür ve Emperyalizm (1. Baskı). Necmiye Alpay (Çev.). İstanbul: Hil.

Kavas, Ahmet. (2009). Sömürgecilik. TDV İslam Ansiklopedisi içinde. (Cilt.37, s. 394-397) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Sunar, L. (2007). XIX. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı. Sosyoloji Dergisi, 3(14), 57-80.

Tandoğan, M. (2013). Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

UNCTAD. (2018). WIR-Foreign direct investment to Africa fell by 21% in 2017, says United Nations report. <https://unctad.org/press-material/wir-foreign-direct-investment-africa-fell-21-2017-says-united-nations-report> (Erişim Tarihi 15 Kasım 2022).

University of Delaware. The British Empire Imperialism Post-Colonialism Literature. <https://sites.udel.edu/britlitwiki/the-british-empire-imperialism-post-colonialism-literature/> (Erişim Tarihi 19 Mart 2020).